

המקור בתורה לזמן ביעור חמץ [ד ע"ב "תנן התם"-ה ע"ב "שלא לצורך"]

הגמרא מבררת מדוע ברור שאסור לאכול חמץ כבר מחצות היום של י"ד ניסן, הרי מפסוקי התורה משמע שהחמץ נאסר רק בפסח עצמו (ליל ט"ו ניסן), בתשובתה הראשונה מתבצע חיפוש לפסוק "פנוי" ללמוד ממנו. במהלך החיפוש הגמרא משתמשת במספר פסוקים: "שָׁבַעַת יָמִים מִצֹּת תֹּאכְלוּ אֶף בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן תִּשְׁבִּיתוּ שָׂאֵר מִבְּתֵיכֶם כִּי כֹל אֶחָד חֶמֶץ וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִיִּשְׂרָאֵל מִיּוֹם הָרִאשׁוֹן עַד יוֹם הַשְּׁבִיעִי... כָּרֵאשׁוֹן בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בְּעָרְבֵי תֹאכְלוּ מִצֹּת... שְׁבַעַת יָמִים שָׂאֵר לֹא יִמָּצֵא בְּבֵתֵיכֶם כִּי כֹל אֶחָד מִחֻמְצָת וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִצֹּת יִשְׂרָאֵל בְּגֵר וּבְאֻרְחֵי הָאָרֶץ. כֹּל מִחֻמְצָת לֹא תֹאכְלוּ בְּכָל מוֹשְׁבֵיכֶם תֹּאכְלוּ מִצֹּת." (שמות יב, טו-יח, כ).

למסקנה, נלמד מ: א. השבתת השאור ביום "הראשון" כוונתה ליום קודם החג. ב. רבא (רבי ישמעאל): אין שחיטת הפסח כשישנו חמץ. ג. רבי עקיבא: אין שריפת החמץ בחג. ד. רבי יוסי: ביום ההשבתה מותר חמץ.

מהיכן נלמד בתורה שחובת ביעור החמץ חלה מחצות היום (תום השעה השישית, ורבי מאיר הקדים במעט, ורבי יהודה בהרבה, את זמן השריפה לתחילת השעה מחשש שיטעו)?

אביי: מלשון התורה "שְׁבַעַת יָמִים שָׂאֵר לֹא יִמָּצֵא בְּבֵתֵיכֶם" משמע שבכל שבעת הימים אסור שימצא חמץ בבית, אך מהלשון "אֶף בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן תִּשְׁבִּיתוּ שָׂאֵר מִבְּתֵיכֶם" משמע שבמהלך היום הראשון של פסח צריך להשבית את החמץ. על כן הפסוקים סותרים, מהראשון משמע שאסור להשאיר ביום הראשון אפילו שעה אחת, ומהשני משמע שאפשר להשהות? לכן יש להסביר שאין שני הפסוקים מדברים על חג הפסח, אלא הראשון מדבר על פסח והשני קודם לפסח, והשני מלמדנו שבמהלך יום י"ד ניסן צריך להשבית את החמץ.

העמדת אביי אינה מוכרחת, ניתן להעמיד שני הפסוקים עוסקים בחג עצמו. מהפסוק הראשון "שְׁבַעַת יָמִים שָׂאֵר לֹא יִמָּצֵא בְּבֵתֵיכֶם" משמע שרק ביום של פסח מתחיל איסור חמץ ומבוקר ט"ו ניסן יש להשבית את החמץ, והפסוק "אֶף בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן תִּשְׁבִּיתוּ שָׂאֵר מִבְּתֵיכֶם" מוסיף שכל יום ט"ו ניסן אסור בחמץ וכבר מהלילה צריך להשבית.

החובה לביעור חמץ בליל ט"ו נלמדת מחובת אכילת מצה בליל ט"ו, ככתוב "בְּעָרְבֵי תֹאכְלוּ מִצֹּת", והוקשו המצוות זה לזה כיוון שכולן חלות באותו זמן (ממילא הפסוק "אֶף בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן" פנוי ללמוד ממנו חובת הביעור בי"ד ניסן).

"אֶף בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן תִּשְׁבִּיתוּ שָׂאֵר מִבְּתֵיכֶם" פנוי ללמוד להשבתת חמץ בי"ד ניסן מחצות היום.
ק: שמצוות ביעור חמץ תתחיל מליל י"ד? ת: נאמר "בַּיּוֹם" ללמדנו שמצוות השבתת שאור היא דווקא ביום.
ק: שמצוות ביעור חמץ תתחיל מבוקר י"ד? ת: נאמר "אֶף" לחלק את היום, שמחציתו עד חצות היום מותר בחמץ ואילך אסור.

מוכח מדברי רבי ישמעאל ורב נחמן בר יצחק שהכוונה ב"ראשון" לקודם הדבר, כך גם "אֶף בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן" הכוונה לקודם שבעת ימי חג הפסח.

[ב"ד ניסן] רְבִי מְאִיר אָמַר: אוֹכְלִים (חמץ) כֹּל חֶמֶץ (עד תום השעה החמישית של היום. מהחשש שיטעו בזמן אכילת חמץ מקדימים את זמן איסור החמץ), וְשׁוֹרְפִים בְּתַחֲלַת שֵׁשׁ (כי חובת הביעור חלה רק בחצות היום - תום השעה השישית, ושורפים בתחילתה מחשש שיטעו בזמן השריפה). רְבִי יְהוֹדָה (מחמיר מחשש שיטעו הרבה) אָמַר: אוֹכְלִים כֹּל אֶרְבָּע, וְתוֹלִים (ממתנינים, וניתן להאכיל חמץ לבהמה אך לא לאדם) כֹּל חֶמֶץ, וְשׁוֹרְפִים בְּתַחֲלַת שֵׁשׁ.

משנה יא ע"ב

בתורה מצוות הפסח: אכילת מצה, השבתת שאור ואיסור אכילת חמץ, הוקשו זה לזה (כיוון שכל מצווה תלויה בשנייה, משעה שאסור חמץ יש חובה להשביתו, ומשעה שחייב במצה אסור בחמץ):
א. השבתה לחמץ – "תִּשְׁבִּיתוּ שָׂאֵר מִבְּתֵיכֶם כִּי כֹל אֶחָד חֶמֶץ וְנִכְרְתָה".
ב. חמץ למצה – "כֹּל מִחֻמְצָת לֹא תֹאכְלוּ בְּכָל מוֹשְׁבֵיכֶם תֹּאכְלוּ מִצֹּת".

מצינו ארבעה עשר שנקרא ראשון שנאמר "כָּרֵאשׁוֹן בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בְּעָרְבֵי תֹאכְלוּ מִצֹּת" (אם בחובת אכילת מצווה הכוונה ב"ראשון" ליום י"ד, גם ב"ראשון" של השבתה הכוונה ליום י"ד).

בית מדרשו של רבי ישמעאל

רב נחמן בר יצחק: הכוונה ב"ראשון" לראשון שמעיקרא, ליום שלפני היום הראשון. כמוכח מ"הָרִאשׁוֹן אֶדְם תִּגְלֹד", אלוקים מוכיח את איוב, האם הייתה לפני שאדם נולד?!

רב נחמן בר יצחק

הגמרא מקשה על הטענה ש"ראשון" הכוונה ל"ראשון מעיקרא" ומשווה את הפסוק בפסח לפסוקים בסוכות, וממילא לפיכך חובה: 1. ליטול לולב לפני חג הסוכות? 2. לאסור מלאכה לפני חג הסוכות? 3. לאסור מלאכה בחג הפסח? הגמרא מתרצת ש"הראשון" משמש ללימוד אחר, שחול המועד שונה מהחג ב: 1. מדא' הלולב ניטל במקדש כל שבעה, ובשאר המדינה ניטל ביום ראשון אך לא בחול המועד. 2. מותרת עשיית המלאכה. למסקנת הגמרא רק "הראשון" של השבתת השאור מלמד על השבתת קודם החג, אבל כל המופעים האחרים של "הראשון" בפסוקים מופנים לדרש של תנא דבי רבי ישמעאל (וממילא לא ניתן להקשות מהם).

מהלך	קושיה	דחייה (ולמסקנה ראשון – ראשון מעיקרא)
א.1.	הרי נאמר בחג סוכות "וּלְקַחְתֶּם לְכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פֶּרִי עֵץ הַדֶּר" – לא ייתכן לומר שהכוונה שקודם חג הסוכות יש ליטול ארבעת המינים?	בסוכות הדין שונה, כיוון שנאמר "וּלְקַחְתֶּם לְכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן... וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֲלֵהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים" – כפי שכוונת הפסוק "שִׁבְעַת" ליום השביעי בחג הסוכות, כך "הָרִאשׁוֹן" הכוונה ליום הראשון (ולא ליום שלפני הראשון. ולא קשה על פסח).
ב.1.	הפסוק בפסח דומה בצורתו לפסוק בסוכות, "שִׁבְעַת יָמִים מִצּוֹת תֹּאכְלוּ אֶת בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן תִּשְׁבְּיֵיתוּ שְׂאֵר" – כפי שלמדת בפסח (לעיל) כך גם נלמד בסוכות: כפי שכוונת הפסוק "שִׁבְעַת" ליום השביעי בחג הפסח, כך "הָרִאשׁוֹן" הכוונה ליום הראשון של חג (ולא יום קודם)?	אכן, סתם "ראשון" הכוונה לראשון עצמו ולא לפני, אך בפסח נאמר "בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן תִּשְׁבְּיֵיתוּ שְׂאֵר" וייתור הה"א מלמד שהכוונה ליום לפני (זוהו המקור לכך שבי"ד ניסן חובה להשביט את החמץ).
ג.1.	גם בסוכות נאמר "בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן" ולא ייתכן ללמוד מה"א המיותרת שקודם חג הסוכות צריך ליטול לולב?	יש להבדיל בין הה"א המיותרת של סוכות לה"א המיותרת של פסח, מה"א של סוכות לומדים שאין איסור מלאכה בימי חול המועד (וגם שבחול המועד במדינה אין חובה ליטול לולב. תוס'), אך הה"א של פסח מיותרת ופנויה ללמוד לחובת ביעור חמץ קודם החג.
א.2.	נאמר בחג הסוכות "תִּחַגְּוּ אֶת חַג ה' שִׁבְעַת יָמִים, בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן שִׁבְתוֹן וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי שִׁבְתוֹן", אם הכוונה ב"ראשון" לראשון מעיקרא, גם קודם חג הסוכות יהיה איסור מלאכה כבחג הסוכות?	לא ניתן לפרש שאיסור מלאכה יחול קודם החג, כיוון שנאמר בפסוק בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן שִׁבְתוֹן וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי שִׁבְתוֹן – כפי שברור ש"שמיני" הכוונה ביום השמיני של חג, כך גם ב"ראשון" הכוונה ליום הראשון של חג.
ד.1. ב.2.	הה"א "הָרִאשׁוֹן" של סוכות לא נצרכת ללימוד דין איסור מלאכה, כי הדבר כבר נלמד מלשון הפסוק "בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן שִׁבְתוֹן וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי שִׁבְתוֹן" המורה ששאר ימי החג אינם "שבתוֹן" ומותרת בהם מלאכה.	צריך את הה"א "הָרִאשׁוֹן" למנוע לימוד שגוי. מה"ו המיותרת של "בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי שִׁבְתוֹן" ישנה הור"א שבנוסף ליום השמיני שאסור מלאכה – גם הימים שלפניו (חול המועד) יהיו אסורים במלאכה, קמ"ל "הָרִאשׁוֹן" שרק ביום הראשון והשמיני אסורים במלאכה (ממילא ה"א איננה פנויה ולא ניתן ללמוד ממנה לאסור מלאכה קודם החג הסוכות, כנלמד מה"א של חג פסח להשבתת חמץ קודם החג).
ג.2.	שהתורה לא תכתוב ר"ו מיותרת של "בַּיּוֹם" לרבנות וה"א מיותרת של "הָרִאשׁוֹן" למעט? (הרי האותיות "מתקזזות" זו בזו ולא מלמדות דבר)	ה"ראשון" המופיע ב: נטילת לולב (שאלה 1), איסור מלאכה בסוכות (שאלה 2) ואיסור מלאכה בפסח (שאלה 3), נועדו לדרשתו של רבי ישמעאל, ולא ניתן ללמוד מהם להקדים את המצוות הללו לפני החג (כשם שנלמד ה"ראשון" של השבתת חמץ מפסח).
3.	נאמר בפסח "בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן מִקְרָא קֹדֶשׁ יִהְיֶה לְכֶם כָּל מְלֶאכֶת עֲבֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ" – ולא ייתכן ללמוד מה"א המיותרת שקודם חג הפסח ישנו איסור מלאכה?	בזכות שלושה של "ראשון" (דלעיל) זכו ישראל בשלושה המכונים "ראשון": הכרתת זרעו של עשיו, בניית בית המקדש ושמו של משיח.

הגמרא מביאה את שיטת רבא כמקור נוסף לזמן ביעור חמץ, ולהוכחת שיטתו מביאה את דעת רבי ישמעאל בכרייתא, בהמשך הגמרא מבררת את שאר דברי התנאים בכרייתא.

רבא: כוונת הפסוק "לא תשחט על חמץ דם זבחי" – שלא ניתן לשחוט את קורבן הפסח ועדיין חמץ קיים, ומכיוון שזמן שחיטת הפסח הוא משעה שביעית של היום (ככתוב "ושחטו אתו כל קהל עדת ישראל בין הערבים" – ומשמע שבין הערביים זה הזמן מחצות היום שהשמש נוטה לצד שקיעתה) יש לשרוף את החמץ עד חצות היום.

שמא כוונת התורה שכל אחד צריך להשבית את חמתו סמוך לזמן שהוא שוחט, ואם נכנס לשחוט בשעה התשיעית – אינו מחויב לבער את חמצו קודם לכן?

התורה קבעה זמן אחיד לכולם, ולא חילקה בין זמנו של זה לזמנו של זה. לכן מרגע שניתן לשחוט את הפסח לכולם נאסר חמץ.

דעתו של רבי ישמעאל היא כדעתו של רבא, ללמוד זמן השבתת החמץ מזמן הקרבת הפסח.

לדעתו של רבי יוסי מותר חמץ בחלק מהיום של השבתת החמץ, ולא ייתכן להעמיד שהכוונה שמותר בחג עצמו, כי מצוות החג הוקשו זה לזה (כדליל), ומרגע חובת אכילת מצה בליל ט"ו – גם חלה חובת השבתת חמץ (לכן בהכרח חובת ההשבתת חלה קודם לכן ביום י"ד ניסן).

רבא: מדברי רבי עקיבא ניתן להוכיח שלושה דברים:
א. מכך שאמר שיש לשרוף את החמץ מובן שסבר כדעת רבי יהודה שחובת ביעור חמץ בשריפה (אם היה סובר ר"ע כחכמים שניתן לבער את החמץ בכל דרך, היה אפשר להעמיד שכוונת הפסוק "תשביתו שאר מבתים" לבער חמץ באמצעות מלאכות מותרות ביום טוב, כנתינה לכלבים או השלכה לים, וממילא היה ניתן להעמיד שהפסוק מדבר על חובת הביעור ביום טוב של פסח. אך מכלל קביעתו של רבי עקיבא שלא ייתכן שהשבתת תהיה בחג ברור שסבר כרבי יהודה).
ב. מכך שאמר שמלאכת מבעיר היא "אב מלאכה" מובן שסבר כדעת רבי נתן שדומה היא לשאר המלאכות (לכן היא יכולה "לחלק" את החיוב האחד האמור בכל שאר אבות המלאכות).
ג. מכך שאמר שלא ניתן לשרוף את החמץ ביום טוב מובן שסבר "לא אומרים מתוך שהותרה לצורך – הותרה לא לצורך", ולדעתו לא ניתן לבצע מלאכת הבערה ביום טוב של שריפת חמץ באמצעות שימוש עקיף בהבערה לצורך.

"אך ביום הראשון תשביתו שאר מבתים" (מאימתי חלה חובת השתת שאור) מערב יום טוב או אינו אלא ביום טוב עצמו? ת"ל "לא תשחט על חמץ דם זבחי" לא תשחט את הפסח ועדיין חמץ קיים דברי רבי ישמעאל.

רבי עקיבא אומר: אינו צריך (הוכחה זו ואפשר להוכיח מהפסוק שלאחריו), הרי הוא אומר "אך ביום הראשון תשביתו שאר מבתים" וכתוב "כל מלאכה לא יעשה בהם" ומצינו להבערה שהיא אב מלאכה (התורה אסרה מלאכה ביום טוב, כולל הבערת אש ללא צורך אוכל נפש. לכן ברור שכוונת הפסוק בהשבתת-שריפת החמץ שתיערך קודם לחג).

רבי יוסי אומר: אינו צריך (הוכחה זו ואפשר להוכיח מהפסוק עצמו), הרי הוא אומר "אך ביום הראשון תשביתו שאר מבתים" מערב יום טוב או אינו אלא ב"ט? תלמוד לומר "אך חלק חלק מיום השבתת החמץ מותר בחמץ, לכן ברור שהכוונה לקודם החג).

עבר זמנו (של החמץ בהנאה) - אסור בהנאתו ולא יסיק בו תנור וכירים, רבי יהודה אומר: אין ביעור חמץ אלא שריפה. וחכמים אומרים אף מפרר וזורה לרוח או מטיל לים.

נאמר בשבת "לא תעשה כל מלאכה" מכאן נלמדו איסורי ל"ט אבות מלאכה ובכללן מלאכת מבעיר, בנוסף נאמר במפורש "לא תבערו אש בכל משבתיכם ביום השבת". להסברת כפילות איסור הבערה בשבת [הבערה ללאו יצאת (בכל המלאכות חייב העושה מיתה, בשונה מהמבעיר שחייב מלקות) דברי רבי יוסי, רבי נתן אומר: לחלק יצאת (מכך שהתורה אמרה את כל מלאכות שבת יחידו משמע שהעושה בשבת כמה מלאכות בהעלם אחד – יהיה חייב רק חטאת אחת על שגגתו, לכן התורה אמרה הבערה "לחלק" שחייב על כל מלאכה בפני עצמה).

[בהיתר מלאכת אוכל נפש ביום טוב נחלקו, האם ניתן לשחוט גם לא לצורך אוכל נפש, כשם שנחלקו הזוגות בדין טלטול] בית שמאי היא, דאמרי "לא אמרינן מתוך שהותרה הוצאה לצורך הותרה נמי שלא לצורך" (לכלול בתוך הוצאה המותרת גם דברים אסורים בהוצאה). דאי בית הלל בהא אמרי "מתוך שהותרה הוצאה לצורך הותרה נמי שלא לצורך". הכא נמי (ביום טוב) מתוך שהותרה שחיטה לצורך הותרה נמי שלא לצורך.

ברייתא

משנה כא ע"א

ברייתא שבת ע"א

ביצה יב ע"א